

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПІСЛЯ ВИБОРІВ 2012 Р.

У цьому дослідженні увага зосереджена на аналізі наслідків парламентських виборів для партій, парламенту і політичного режиму. Найбільшим позитивним наслідком є повернення до «вимушеного плюралізму» в парламенті, а найбільшою втратою для суспільства – небажання опозиційних партій брати відповідальність за країну напередодні президентських виборів. У цих умовах політичний режим і далі залишатиметься гібридним, але більш вразливим до зовнішнього тиску. Це може штовхнути керівництво країни до інтеграції у Митний союз. Такий крок матиме негативні наслідки не тільки для виживання режиму, але й для цілісності країни.

Ключові слова: вибори, партії, клієнтелізм, ізоляція, гібридний режим.

Yuriy Matsiyevsky. Ukraine's parties and regime after 2012 parliamentary elections. This study seeks to analyze the implications of 2012 Ukraine's elections for the parties, parliament and political regime. The most promising result is the return to the "feckless pluralism" in parliament, but the biggest loss for society – opposition's unwillingness to take responsibility for the country before the presidential election. Under these circumstances, the regime will remain hybrid, but more vulnerable to external pressure. This pressure could force the government to join the Customs Union. Such a move would have negative implications not only for the survival of the regime, but also to the integrity of the state.

Key words: elections, parties, clientelism, isolation, hybrid regime.

Метою цієї статті є спроба оцінити наслідки парламентських виборів та стан політичних партій, політичного режиму і ефективність парламенту. Виходжу з того, що в Україні присутній слабкий гібридний (квазіавторитарний) режим, у якому інтереси владного угруповання і громадян не збігаються. Звідси виникає кілька запитань: Чому попри низьку довіру до влади опозиційні партії і кандидати не змогли перемогти на виборах? Чим є українські партії і чому вони не виконують своїх функцій? Нарешті, як результати виборів вплинуть на поведінку ключових політичних гравців і які це буде мати наслідки для виживання режиму?

На початку декілька фактів.

- Верховна Рада України оновилася на 52%. До парламенту потрапили 213 депутатів, які були обрані за партійними списками, 22 самовисуванці і один представник Єдиного Центру, що разом становить 236 депутатів, які ще ніколи не були у парламенті.

- ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула 185 місць. З них 72 за пропорційною і 113 за мажоритарною складовою. ВО «Батьківщина» відповідно – 101 (62+39), «УДАР» – 40 (34+6), ВО «Свобода» – 37 (25+12), Компартія – 32 місця (всі за списком). Ще 43 депутати пройшли до парламенту як самовисуванці.

- Фракції: перші голосування засвідчили, що ПАРТІЯ РЕГІОНІВ немає достатньо депутатів, щоб одноосібно сформувати більшість. Проте підтримка комуністів у голосуванні за Прем'єра, спікера і його заступників засвідчила можливу конфігурацію більшості, яка на початку роботи парламенту налічувала 240 депутатів. (209 (ПР) + 31 (КПУ) = 240).

- Фракція ВО «Батьківщина» втратила двох депутатів (батька і сина Табалових), які були обрані за списком Об'єднаної опозиції і перейшли до фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, а ПР втратила одного депутата – Павла Балогу, якого разом з самовисуванцем Олександром Домбровський ВАСУ позбавив депутатських мандатів. На початку 2013 р. опозиційні фракції формально налічували 177 депутатів [1]. (ВО «Батьківщина» – 99, «УДАР» – 42, ВО «Свобода» – 36), але, зі слів Сергія Соболева, опозиція має 185 місць [3]. Скандал, що виник після виходу Табалових з фракції ВО «Батьківщина» зупинив очікувані наступні переходи. На початок 2013 р. не приєднаними залишалось 27 депутатів.

- Повернення до змішаної системи виборів зупинило еволюцію партійної системи від атомізованої до конкурентної двохполюсної системи, що почала складатися протягом 2002–2012рр. Динаміка індексу ефективної кількості партій (ЕКП) на парламентському рівні і індексу фракційності це добре ілюструють (Див. таб. 1).

Таблиця 1

Рік	Індекс ЕКП (Лааксо-Таагепера)	Індекс фракційності (Д.Рае)
2002	4,67	0,79
2006	3,44	0,71
2007	3,3	0,69
2012	4,28	0,77

Поява крайніх правих і посилення крайніх лівих у парламенті, що стало наслідком послаблення центристських партій і чергової зміни виборчої системи, призведе до поляризації парламенту і посилить фрагментацію партійної системи як на парламентському, так і на загальнодержавному рівнях.

- Ці вибори стали найдорожчими в історії України парламентськими виборами [7]. Їх вартість оцінюють у 2,5 млрд дол. США [17].

Тепер поглянемо на те, чого не вдалось уникнути:

- Підтвердилися негативні очікування щодо фальсифікацій у процесі підрахунку голосів, а ЦВК не змогла визнати перемогу опозиційних кандидатів у п'яти округах.

- Як і очікувалося, комуністи підтримали регіоналів у голосуванні за Прем'єра, спікера та його заступників. Але у ПР немає одноосібної більшості, тому для зменшення «трансакційних витрат» її намагатимуться створити з самовисуванців уже у 2013 р.

- Ще 17 листопада 2011 р. опозиція підтримала провладний закон про змішану систему виборів, чим погодилася грати за «донецькими» правилами. Якби вибори відбулися за пропорційною

системою, три опозиційні сили після перерозподілу разом отримали б 241 мандат і можливість сформувати парламентську більшість.

У Таблиці 2 показані імовірні результати виборів, які обчислюються за методом виборчої квоти (простої виборчої квоти Томаса Хейра).

Таблиця 2

Імовірні результати виборів за пропорційною системою

Партія	% «ЗА»	Голосів «ЗА»	для 225	для 450
ПР	30,00	6 116 746	72	145
ВО «Батьківщина»	25,54	5 209 090	62	123
«УДАР»	13,96	2 847 979	34	68
КПУ	13,18	2 687 269	32	64
ВО «Свобода»	10,44	2 129 933	25	50
Всього	93,12	18 991 017	225	450

- Видається так, що 62 депутатам з БЮТ і 36 з НУНС, які підтримали закон (усього проголосувало 366 депутатів [18], не хотілося брати відповідальність за країну на початку нового економічного спаду і за два роки до президентських виборів.

- Напередодні виборів опозиція не змогла погодити єдиних кандидатів в округах, чим дозволила перемогти щонайменше 30 провладним кандидатам [22]. Шанс, який відкривався для власної реабілітації в очах громадян і перемоги над регіоналами, знову був змарнований. Врешті, під час голосування за Прем'єра, спікера і його заступників опозиції навіть не намагалася втримати посаду першого віце - спікера за собою, як це було раніше. Зі слів А. Яценюка, кандидат від опозиції на цю посаду – О.Турчинов «... вчинив мудро, ухваливши рішення не наполягати на своєму призначенні» [23]. Так само легко опозиція віддала контрольні комітети. З 30 комітетів три опозиційні партії разом отримали керівництво у 13 комітетах, а ПР і КПУ – у 17 [11]. Цими діями опозиції підтвердились три речі:

1. Крім риторики, опозиція мало чим відрізняється від влади. Вирішення питання щодо персонального голосування покаже, чи здатна опозиція не тільки злагоджено протистояти владі (у питанні

вступу України до Митного союзу), а й підштовхувати владу до виконання вимог ЄС задля підписання Угоди про асоціацію [19, с. 1–2].

2. Опозиція не здатна демонструвати іншу якість політики, тобто вести гру з позитивною сумою, де взаємні поступки мають в сумі дати перемогу усім. На жаль, українські політики – і владні, й опозиційні – звикли грати у гру з нульовою сумою, де перемога одного означає неминучу поразку іншого. Амбіції, інтриги і образи залишаються головними рушіями цієї гри. Але від поразок політиків найбільше страждають громадяни, і кожна наступна поразка стає більш відчутною.

3. Опозиційні партії залишаються такими самими вождистсько-клієнтелістськими у структурі і бізнес-політичними у спрямуванні, як і владні. Здатність до обміну політичними послугами між умовно-владними і умовно-опозиційними партіями, і нездатність перетворитися на програмні політичні організації свідчить, що усі українські «партії» не виконують притаманних партіям функцій: приходу до влади задля реалізації програмних засад, представництва інтересів суспільних груп, відбору і постачання еліт до органів управління. І все це – для позитивних суспільних змін. Українські партії, включно з новими парламентськими силами ВО «Свободою» і «УДАРом» не є партіями у властивому значенні цього слова. Це замітники або «субститутити» партій, які «грають» на політико-бізнесовому ринку.

Що заважає українським партіям стати справжніми партіями?

Найбільш виразними здаються три вади: ідейна слабкість, «вождизм» і клієнтелістська структура. Відсутність позитивних ідей виявляється у вторинності програм, а це не дозволяє виборцям визначитися на ідеологічних полюсах. Найменше це стосується крайніх лівих і крайніх правих. Але те, що одні збільшили своє представництво, а інші вперше потрапили до парламенту, не розв'язує проблеми. Комуністи і «свободівці» прийшли у парламент не через свою силу, а через слабкість ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та ВО «Батьківщина». Обидві ці партії втратили підтримку майже 4 млн виборців, порівняно з результатами 2006 і 2007 рр. Так, ПР втратила майже 1,9 млн голосів, або 4,93%, а ВО «Батьківщина» – трохи більше 1,9 млн голосів, або 5,65%, порівняно з 2007 р.

Незадоволення діями правлячої ПР виявилось у підтримці комуністів, а розчарування у ВО «Батьківщина» збільшило підтримку «УДАР» і ВО «Свобода». Якби в Україні з'явилися програмні партії, вони змогли б витіснити чи принаймні потіснити субститути. Те, що старі парламентські квазі-партії не спроможні перетворитися на програмні, залишає шанси для ВО «Свобода» та ВО «УДАР». Проте якщо ВО «Свобода» піде шляхом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ щодо зміцнення «електорального бастиону», вона не матиме шансів перетворитися на програмну загальноукраїнську партію. ПП «УДАР» потенційно такий шанс має, хоч би з огляду на рівномірний результат виборів майже в усіх областях за пропорційною частиною [21].

«Вождизм» виявляється у змаганні за лідерство у верхівці партії, з одного боку, і суперечностях між публічними лідерами і «власниками» партій – з іншого. Це призводить до розколів – згадаймо «Громаду», СПУ, Народний Рух України чи останній випадок з НСНУ. Перші дві вади зумовлені клієнтелізмом, який визначає структуру і відносини у партіях. Більшість українських партій мають вигляд клієнтелістських пірамід, на горі яких стоїть один чи кілька публічних політиків, у середині партійного списку чи взагалі не у списку непримітні «власники», а решта депутатів – їхні клієнти, які отримують місця в обмін на «внески» чи інші послуги. Рядові партійці, які виконують усю чорнову роботу на місцях, впливу на прийняття рішень майже не мають. Одним з підтверджень цієї тези є присутність у прохідній частині списку парламентських партій людей, які є бізнесменами, або «людьми бізнесменів» [10].

Усі політичні партії стоять перед дилемою розриву між верхівкою і рядовими членами (відомою як «залізний закон олігархії»), але там, де існує визнана демократична конкуренція, цей розрив не має негативних наслідків.

Клієнтелізм руйнує живу партійну дискусію, а політичні технології позбавляють партії потреби пропонувати громадянам зрозумілі програми і, що найважливіше, їх виконувати.

Причини ідейної і організаційної неспроможності партій мають своє пояснення. У суспільствах «обмеженого доступу» (термін Д.Норта), до яких належить Україна, держава, політична система чи партії тільки зовні нагадують інститути, які діють у

суспільствах «відкритого доступу» [25]. Проблема, однак, у тому, що у суспільствах обмеженого доступу формальні, звичні для відкритих суспільств інститути поглинаються неформальними. Це відбувається тому, що неформальні практики – корупція, непотизм, клієнтелізм є звичними, сильнішими і більш тривкими. Вони витісняють чи поглинають «нові» формальні практики. Логіка збереження і відтворення тут проста – кожен інституційний уклад намагається себе зберегти і підтримати, а виживає той, який сильніший [13, с. 193–196].

У нашому випадку це означає, що без свідомих зусиль політиків і громадян з наповненням усім звичних «оболонок» – зразків і практик взаємодії реальним змістом, інерція неформальних практик буде переважати, і все залишатиметься так, як є.

Правила будуть встановлюватись сильнішими гравцями. Без дотримання процедури вони не будуть легітимними, тому їх постійно порушуватимуть. У грі без правил кожен намагатиметься вижити коштом іншого. Ситуативні союзи не будуть тривалими, що штовхатиме політиків до вирішальної і остаточної перемоги і встановлення своїх правил, тобто авторитаризму. Проте у нашому «вимушено плюралістичному» суспільстві авторитаризм навряд чи можливий. Тому нас чекатимуть зміни людей, які не нестимуть політичної відповідальності, але не зміни режиму. Режим, тобто сукупність формальних і неформальних правил, що визначають поведінку «гравців», і далі залишатиметься «гібридним», а суспільство – «закритим».

Неочікувані наслідки

Їх можна розділити на «добрі» і «погані», якщо брати до уваги інтереси зовнішніх гравців, суспільства та влади. Почну з добрих.

Найбільшим політичним «полегшенням» для Заходу і, напевно, розчаруванням для ПАРТІЇ РЕГІОНІВ стане збереження політичного плюралізму в парламенті. Три опозиційні партії, які разом з кількома самовисуванцями контролюють 185 місць у Верховній Раді, принаймні на початку каденції нового парламенту, створюють противагу ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У цій ситуації регіоналам буде важче проштовхувати рішення, тим більше, якщо опозиція доб'ється персонального голосування.

Цей плюралізм і далі буде «вимушеним», тобто виникатиме не через визнання опозиції невід'ємним демократичним інститутом, а через нездатність влади виключити опозицію з політичного процесу. Нездатність В. Януковича, як і раніше Л. Кучми, маргіналізувати опозицію свідчить не так про її силу, як про організаційну слабкість режиму, а також і те, що друга половина президентського терміну Януковича буде періодом підвищеної політичної турбулентності.

Відчуття близької втрати контролю над парламентом і суспільством підштовхнуло регіоналів до двох поспішних кроків: 06.11.2012 р. відбулася чергова зміна регламенту Верховної Ради, для полегшення формування більшості і був прийнятий закон про референдум, який дозволяє обійти парламент у важливих питаннях. Якщо ці рішення залишаться в силі – це свідчатиме вже не про силу влади, а про слабкість опозиції.

Менш приємним для Заходу став успіх ВО «Свобода». Сама поява цієї партії в парламенті не стала несподіванкою. Неочікуваним виявився результат – з 0,76% у 2007 р. до 10,44% у 2012 р. Це майже десятикратне збільшення підтримки можна було б вважати феноменальним, але успіх ВО «Свобода» не так показує їхню популярність, як розчарування у попередніх партійних проектах – передовсім у НУНС. На виборах 2002 р. блок «Наша Україна» переміг з результатом 26,6% голосів. У 2006 р. НУНС отримав майже 14%, у 2007 р. – 12,9%, а у 2012 р. лише 1,11%. Загальна слабкість політичного центру, відсутність програмних національно-демократичних і соціально-демократичних партій, одну частину виборців підштовхнула до підтримки умовно радикального ВО «Свобода», а іншу – до підтримки відверто популістської КПУ. Тому успіх ВО «Свобода», як і КПУ, треба розглядати паралельно з провалом НУНС і початком занепаду ПР. Збереження позицій останньої стало можливим лише завдяки поверненню одномандатних округів, що дало можливість безконтрольно використовувати адмінресурс.

За ВО «Свобода» голосувало набагато більше людей, ніж прихильників їхньої програми. Чим це пояснюється? А. Умланд відзначив три групи виборців ВО «Свобода»: 1) протестні вибоці – або ті, хто хотів висловити незгоду з політикою Януковича–

Азарова, яка багатьма сприймається як антиукраїнська/ антинаціональна; 2) стратегічні виборці – або ті, що таким чином намагалися створити «жорстку» опозицію уряду, у якій не було б «тушок»; 3) тактичні виборці – щоб допомогти ВО «Свобода» перетнути 5% бар'єр і потрапити у парламент [20].

Перші дії ВО «Свобода» в парламенті підтверджують те, що вона, за висловом К. Матвієнка, впіймала «висхідний потік» суспільних очікувань [12]. У сприйнятті багатьох українців – це національна, радикальна і навіть демократична партія. Саме ВО «Свобода» на демократичність не претендує, але сприймається як опонент недемократичної влади. Виборці ВО «Свобода» не видаються наївними. За даними Національного екзит-полу (опитано 20 тис. виборців) електорат ВО «Свобода» виявився найбільш освіченим і міським (48% виборців ВО «Свобода» вказали, що мають диплом про вищу освіту, а 47,5% – мешкають у обласних центрах).

Перед ВО «Свобода» стоять три виклики. Перший тактичний – як не допустити появи «тушок» і зберегти усіх своїх депутатів. Другий стратегічний – як поширити свій вплив на Схід та Південь України. Для цього потрібно відмовитися від радикальних гасел, тобто стати більш центрично-орієнтованою партією, але тут виникає проблема ідейних компромісів. Врешті, чи не найбільша проблема не тільки ВО «Свобода», а й усіх наших партій – подолання соціального популізму. Програми українських партій мають декларативний характер, без зрозумілого механізму досягнення поставлених завдань. Тому й не дивно, що жодна українська партія (крім, можливо, Руху на ранніх етапах діяльності) не змогла реалізувати бодай третини зі своїх планів. Розрив між гаслами і діями – типова «хвороба» партій субститутів. Для ВО «Свобода» ця проблема посилюється тим, що вона залишається у руслі інтегрального націоналізму 20-х рр. ХХ ст. з антиліберальними і антидемократичними цінностями протиставлення, ієрархії і волюнтаризму. Якщо ВО «Свобода» не піде шляхом своїх національно-демократичних попередників (НРУ, НУНС, УНП), тобто виявить моральну стійкість і продемонструє здатність до ідейної модернізації, вона може піти шляхом європейських «Нових правих» і зайняти правочентристську частину політичного спектра.

Насамкінець, чому після виявлення фальсифікацій не було масових протестів? У поясненнях, які пропонували політики і соціологи, найчастіше можна було почути про відсутність передумов, альтернативи В.Януковичу, апатію і страх. Такі пояснення відштовхуються від особистих спостережень, відчуттів, які ми переносимо на ширший загал. Напевно, що емоційні чинники мають місце, але в такому разі слід додати ще й те, що фальсифікації на мажоритарних округах не були сприйняті як масова крадіжка голосів. Беручи до уваги що тільки партії потратили на вибори близько 800 млн дол. [16], у переважній більшості випадків видається так, що вибори були куплені. Ті ж виборці, які голосували свідомо, не мали відчуття втрати, яка перевищила б бар'єр терпимості, як у 2004 р. Масового відчуття втрати не було, тому й не було стимулу протестувати. Крім того, масова мобілізація полегшується, коли є розбудована мережа. Відсутність організованого громадського руху на зразок «Пори» не дозволила перевести суб'єктивне невдоволення у відкритий протест.

Тепер погані:

- Висунення В.Рибака на посаду голови ВР та збереження М.Азарова на чолі уряду вказують на три речі: перша – спроба пом'якшити невдоволення у партії, друга – підготовка до передачі влади «младореформаторам», третя – зовнішньополітичний вибір Януковича. Азаров не буде проводити реформи, МВФ не спішить поновлювати програму кредитування, тому єдиним місцем, звідки Україна може отримати політичну і фінансову підтримку, залишається Москва. Демарш В.Хорошковського [5] і попередні заяви В. Януковича про поетапне приєднання до Митного союзу проливають світло на мотиви цих вчинків.

- Конфлікт між «Сім'єю» і групами впливу всередині ПАРТІЇ РЕГІОНІВ рано чи пізно вийде на поверхню. У виборі між «Сім'єю» і партією В. Янукович віддає перевагу «Сім'ї». Серед членів другого уряду М. Азарова вплив «газового лобі» зменшився, а вплив «Сім'ї», яка контролює шість ключових міністерств, і Р.Ахметова, що контролює п'ять міністерств, зріс [11]. Це означає, що невдоволені діями Президента можуть розколоти ПАРТІЮ РЕГІОНІВ і створити новий бізнес-політичний проект напередодні президентських виборів 2015 року. Якщо розкол у партії/фракції залежатиме від подальших дій В.Януковича, то ство-

рення нового об'єднання буде можливим за умови переходу олігархів на бік фронди.

- 2013 рік для уряду і влади в цілому буде важчим, ніж попередній. В Україні починається рецесія і США ще можуть накладати санкції на осіб, причетних до фальсифікації виборів. Міжнародна ізоляція в умовах економічної кризи – поганий подарунок на середину президентського терміну. Здається, що пів грудня 2012 р., які Президент потратив на пошуки кредитів у країнах Азії, не дали результатів. Якщо В. Янукович підпише меморандум про приєднання до частини Митного союзу, це буде остаточним підтвердженням його геополітичного вибору, початком розколу у владній верхівці і посилення поляризації у суспільстві.

Крок, до якого Росія підштовхує В. Януковича вже майже три роки, може виявитися не вирішенням проблеми 2015 р., а її поглибленням.

Зовнішньополітичний контекст

Якби представники влади на місцях утрималися від втручання у підрахунок голосів у двох десятках округів, вибори, хоч і з застереженнями, були б визнані на Заході. Це знімало б для Президента три проблеми: уникнення ізоляції, відновлення співпраці з МВФ і підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Після заяв про те, що вибори були «кроком від демократії», і кількатижневого сум'яття з приводу того, накладати санкції чи ні, ЄС запропонував підписати угоду, але вимагає «відчутного прогресу» у трьох, раніше визначених сферах: прийняття з участю опозиції Виборчого кодексу, реформування судової системи і продовження раніше визначених реформ, зокрема, конституційної. Крім цих, додалася нова вимога – відмовитися від впровадження утилізаційного збору на авто і перегляду своїх зобов'язань у рамках СОТ [2].

Це означає, що в оцінках Ради ЄС переважив результат, а не процес. Західні дипломати мали дуже низькі очікування щодо виборів. Результат опозиції – майже половина місць у парламенті дуже контрастує з Білоруссю чи Росією, де опозиція немає жодного представництва.

В умовах фактичної ізоляції від контактів із західними установами і лідерами, і зростаючого тиску з боку Росії В. Янукович

може почати рух у напрямку Митного союзу. Єдине, на що ще можна сподіватися – відновлення діалогу з МВФ, але це не вирішення проблеми боргів, а їх поглиблення.

Питання санкцій залишатиметься відкритим і, напевно, буде використовуватись як засіб тиску на українську владну верхівку. У Вашингтоні і Брюсселі є свої мотиви для накладання чи не накладання санкцій. У США є два погляди щодо санкцій: експертний і урядовий. Міжнародні організації та їх представники, такі як Девід Кремер (президент Freedom House) чи Стівен Пайфер (експерт близького до демократів Інституту Брукінгза, посол США в Україні (1997–2000 рр.), висловлюються про необхідність введення санкцій [6]. Натомість урядовці вважають, що краще здійснювати «тиск через залучення» – відновлення співпраці з МВФ, участі американських компаній в енергетичних проектах тощо. Такі дії мають стримати Україну від подальшого сповзання до авторитаризму і в орбіту Росії.

У сум'яттях ЄС суперечності між демократичними цінностями і геополітичними інтересами були примирені у резолюції щодо України. «Стара Європа» сприйняла аргументи дипломатів з «Нової Європи», які більше стурбовані геополітичними наслідками вступу України до Митного союзу, і підтвердила готовність підписати Угоду про асоціацію, розуміючи, що її виконання буде проблематичним.

Метою санкцій є зміна влади, зміна політики або отримання стратегічних переваг на свою користь. Проте у США та ЄС розуміють, що санкції – це дуже непевний інструмент і ефект може бути зворотним. Тому на Заході не самі санкції, а погрозу використання санкцій розглядають як засіб тиску на В.Януковича. Отже, санкції не сходять з порядку денного, а залишаються засобом «м'якого тиску».

«М'яка ізоляція», імовірно, збережеться до вирішального моменту президентських виборів. Тоді міжнародна делегітимація В.Януковича може схилити шальку терезів на бік конкурента і влада буде змінена. Таким чином, ненакладання санкцій після виборів може означати, що Захід не хоче робити «холостий постріл».

Додатковим фактором відсутності санкцій були суперечливі сигнали від української опозиції. Спочатку заява про невизнання виборів і складання мандатів, потім – заява про невизнання ви-

борів, але участь у роботі парламенту. Визнання цих виборів опозицією позбавляє Захід мотиву для інтервенції. З іншого боку, заклики опозиції ввести санкції проти українських урядовців свідчать про небажання опозиції брати відповідальність на себе, якої так очікують від неї на Заході.

Отже, між погіршенням і потеплінням відносин України з Заходом міг би залишитися «серединний варіант», або м'яка ізоляція з перспективою потепління, якби В.Янукович не зробив необдуманих кроків у напрямі зближення з Митним союзом.

Політичний режим після виборів

Яким є політичний режим в Україні на початку третього року президентства В.Януковича? Політичні чи емоційні оцінки про демократію чи диктатуру однаково недоречні. Індекси міжнародних організацій, таких, що беруть до уваги кілька показників, є добрими для відстежування динаміки цих показників і порівняння стану країни на тлі інших країн. Так, Freedom House, відзначає погіршення показників демократизації, починаючи з 2010 р. Якщо у 2010 р. Україна випала з групи «вільних» країн і повернулася до категорії «напіввільних» з показником 4,39 (де 1 – ліберальна демократія, а 7 – диктатура), то в 2011 р. опустилась до 4,61, а в 2012 впала майже до рівня 2004 р. з показником 4,82.

Таблиця 3

Динаміка показників демократизації

Установа /Показник	2004	2005	2006	2010	2011	2012
Freedom House/Шкала демократизації (від 7 до 1)	4,88	4,50	4,21	4,39	4,61	4,82
Economist Intelligence Unit/Індекс демократії (від 1 до 10)	-	-	6,94	6,30	5,94	-
Bertelsman Foundation Political Transformation Index (від 1 до 10)	-	-	7,1 2008-7,35	7,00	-	6,10
Polity IV /показник демократизації/ (від 6 до 10)	-	-	2008-5	6	6	-
Стан демократії в Україні/експертне опитування (від 1 до 10)	-	-	-	-	4,75	-

В усіх вимірюваннях, крім Polity IV, помітне погіршення показників демократизації. Проте ці показники вказують не так на те, що країна сповзає до авторитаризму, як на черговий цикл авторитаризації «гібридного» режиму. У своїх попередніх роботах [14], як і тут, я стверджую, що Україна, починаючи з 1991 р., завжди була «гібридним» режимом. Гібридним я називаю режим, де існують конкурентні вибори, але неформальні інститути (клієнтелізм, непотизм, корупція) часто поглинають формальні. Вибори можуть призвести навіть до зміни людей при владі, але домінування неформальних інститутів над формальними – робить його (режим) відносно стійким утворенням [24]. Приклади демократизації Східноєвропейських чи авторитаризації більшості пострадянських країн кажуть, що цей стан може бути змінений в одному чи іншому напрямі. Поки що такий тип режиму відповідає типу українського суспільства, яке є суспільством «обмеженого доступу» [15].

Чи означає це, що Україна може також сповзти до авторитаризму та чи маємо ми шанс будь-коли стати демократією? Сповзання до авторитаризму, як і рух до демократії, у нашому випадку ускладнюють структурні фактори, такі як західний демократичний тиск, низька економічна ефективність режиму, регіональні поділи, фрагментовані еліти, відсутність соціальної опори авторитаризму і відсутність дієвої бюрократії [14, с. 34–35]. Ці фактори щоразу набувають нового значення, але залишаються сталими. Отже, «вимушений плюралізм» у парламенті і наявність структурних обмежень будуть ускладнювати перетворення слабого гібридного режиму в авторитарний.

Відповідь на другу частину питання позірно простіша, хоч би з огляду на більшу підтримку демократії, ніж авторитаризму самими українцями [8]. Проте сподіватися на те, що чергові вибори винесуть на поверхню демократичну еліту – те саме, що сподіватися на прихід доброго царя. Досвід демократизації на Півдні і Сході Європи каже, що еліти стають демократичними не зі своєї доброї волі, а з усвідомлення безвиході. Доки головні гравці української політики («Сім'я» проти Р.Ахметова) не зйдуться у вирішальному протистоянні, доти сподіватися, що загроза самознищення змусить їх погодитися на «гру за правилами», марно. Це означає, що принаймні до наступних президентських виборів

ми будемо спостерігати посилення протистояння між «Сім'єю» і олігархами, що зовні буде скидатися на протистояння між владою і опозицією.

Посилення впливу «Сім'ї» є новим явищем української політики, яке називають «фамілізація». Якщо нашу політику розглядати крізь призму клієнтелізму, то президентство Л.Кучми пройшло під знаком балансування між кількома групами впливу у ролі «арбітра». Власної мережі у Кучми не було. Президентство Ющенко пройшло під знаком нейтралізації конкуруючої мережі Ю.Тимошенко і намагання створити свою власну. Поява «Сім'ї» свідчить про спробу В. Януковича зробити те, чого не вдалося Л. Кучмі – поступово унезалежитися від олігархів і забезпечити перебування при владі шляхом побудови централізованої мережі. Отже, посилення президентських повноважень, вибіркове правосуддя, тиск на опозицію та ЗМІ, з одного боку, свідчать про інволюцію гібридного режиму у бік султанізму, а з іншого, про «заїризацію» держави – її звуження до фіскальної і репресивної функцій.

Означений тренд не посилює стабільності діючого владного угруповання, а навпаки – його послаблює. Низька легітимність, дієвість і ефективність режиму, посилена загрозою розколу в оточенні і вибухом масового незадоволення в умовах зростаючого зовнішнього тиску, може призвести до втрати контролю над ситуацією і до непередбачуваних наслідків.

Загрози і перспективи виживання режиму

Президентство В. Януковича дивним чином нагадує президентство Л. Кучми, з тією різницею, що шлях В. Януковича видається коротшим. Вибори 2002 р. стали початком відліку до закінчення президентства Л. Кучми. Здається, що й вибори 2012 р. можуть запустити відлік до моменту відходу В. Януковича від влади.

На послаблення Л. Кучми вплинула справа Г. Гонгадзе, розкол у елітах і «кольчужний скандал», що призвів до його ізоляції. Якщо логіка політичного циклу збережеться, нас чекає скандальне закінчення справи Тимошенко, розкол в оточенні Януковича і збереження м'якої ізоляції чи накладання «цільових» санкцій. Фінансовий голод, зовнішній тиск і питання особистого виживання після 2015 р. можуть штовхнути В.Януковича до чергових

помилки, які коштуватимуть йому влади, а Україні – остаточної втрати суверенітету. Справа в тому, що за правилами Митного союзу вступ країни не може бути частковим [4]. Його можуть подати як частковий чи розтягнути в часі з метою відвернення уваги. Але почавши рух, його важко буде зупинити. Найбільшим негативним наслідком такого кроку може бути навіть не втрата суверенітету, а фізична дезінтеграція держави. До цього може призвести запуск проекту федералізації країни, який Росія проштовхує через В. Медведчука.

Політичне виживання В. Януковича в Україні вже не у статусі Президента можливе, якщо б він показав хоча б видимість прогресу у трьох, визначених ЄС сферах, знайшов би спосіб звільнити Тимошенко, викрутився б від вступу до Митного союзу, а також знайшов наступника, який би влаштував Росію.

Якщо ж Президенту не вистачить хисту, щоби вирішити ці питання, він позбавить себе шансу спокійно доживати віку поблизу Межигір'я, а Україну штовхне у важкі випробування.

Висновки

Запропоновані пояснення можна підсумувати таким чином:

1. Збереження «вимушеного плюралізму» у парламенті і низка структурних обмежень будуть ускладнювати перетворення гібридного, квазі-авторитарного режиму на повністю авторитарний.

2. Відсутність позитивної програми суспільних змін у трьох опозиційних партій у парламенті, їх клієнтелістський характер, потенційний конфлікт між лідерами з приводу кандидата на посаду Президента і в цілому опортуністичний стиль діяльності опозиції можуть посилити системну уразливість не тільки владного угруповання, а й країни.

3. «М'яка» міжнародна ізоляція і важка економічна ситуація штовхають В. Януковича в бік Росії.

3. Приєднання до Митного союзу може означати не лише поступову втрату суверенітету, але й фізичну дезінтеграцію держави.

---

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс]: Депутатські фракції і групи – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site/p_fractions. – Назва з екрану.

2. Висновки Ради ЄС по Україні (повний текст документа) [Електронний ресурс]: Тиждень.ua – Режим доступу до журналу: <http://tyzhden.ua/Politics/67242>. – Назва з екрана.

3. Виступ Сергія Соболева у програмі «Велика політика» на каналі «Інтер», ефір 14 грудня 2012 р.

4. Громадська Рада при МЗС проти планів Януковича щодо Митного союзу [Електронний ресурс]: Українська Правда – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/12/15/6979809/>. – Назва з екрана.

5. Джерела: Янукович погодиться на «приєднання до частини Митного союзу» [Електронний ресурс]: Українська Правда – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/12/14/6979762/>. – Назва з екрана.

6. Екс-посол Пайфер: У США більше не сприймають Україну як демократичну державу [Електронний ресурс]: Інформаційне агентство УНІАН – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/535602-eks-posol-paifer-u-ssha-bilshe-ne-spriymayut-ukrajinu-yak-demokratichnu-derjavu.html>. – Назва з екрана.

7. Заблюцький М. Скільки коштують вибори [Електронний ресурс]: LB.UA – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2012/10/19/175113_skilki_koshtuyut_vibori.html. – Заголовок з екрана.

8. Колодій А. Демократичні цінності в Україні на терезах регіональних відмінностей (за результатами опитувань громадської думки) // Агора. Наука без кордонів. Випуск 11. – К., 2012. – С. 90 – 106.

9. Лещенко С. Ахметов і Яценюк прикупилися. Найбільші переможці парламентського розподілу [Електронний ресурс]: – Режим доступу: Українська Правда <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/12/26/6980553>. – Заголовок з екрана.

10. Лещенко С. Олігархи на виборах: каток Ріната Ахметова [Електронний ресурс]: Українська Правда – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/09/12/6972551/>. – Заголовок з екрана.

11. Лещенко С. Уряд «Сім'ї» Януковича. Версія 1.0 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: Українська Правда <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/12/25/6980434/>; Бондаренко К. Анатомія уряду [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?anatomiya_uryadu&objectId=1274264 – Назва з екрану. – Назва з екрану

12. Матвієнко К. На висхідних потоках [Електронний ресурс]: Українська Правда – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/12/20/6980128/> – Заголовок з екрана.

13. Мацієвський Ю. Чим є сучасна Україна і чи можливі тут зміни? // Агора. Наука без кордонів., – К.: Стилос, 2012. – Вип. 11. – С. 191–206.

14. Мацієвський Ю. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине в 2004–2010 гг. [Текст] / Ю. Мацієвський // Полис: полит. исслед. – 2010. – № 5. – С. 17–37.

15. Мацієвський Ю. Чим є сучасна Україні і чи можливі тут зміни// Агора. Наука без кордонів. Випуск 11. – К.2012. – С. 191–202.
16. Один голос обошелся Королевской в 1500, а "Свободе" – в 20 грн [Електронний ресурс]: LB.UA – Режим доступу: http://lb.ua/news/2012/11/02/177295_golos_oboshelsya_korolevskoy.html. – Назва з екрана.
17. ПАРТІЯ РЕГІОНІВ витратила на вибори у 10 разів більше, ніж об'єднана опозиція [Електронний ресурс]: Тиждень.ua – Режим доступу до журналу: <http://tyzhden.ua/News/64803>. – Назва з екрана.
18. Рада ухвалила Закон про вибори народних депутатів [Електронний ресурс]: Тиждень.ua – Режим доступу до журналу: <http://tyzhden.ua/News/35603>. – Назва з екрана.
19. Трегубов В. Про боротьбу видиму і потрібну // Дзеркало тижня. – 2012. – 21 грудня. – №47. – С. 1-2.
20. Умланд А. Типовий різновид європейського правого радикалізму // Дзеркало тижня – 2012. – 21 грудня. – №47. – С. 4–5.
21. Центральна виборча комісія. Вибори народних депутатів 2012 [Електронний ресурс]: Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp302?PT001F01=900&pf7171=55>. – Назва з екрана.
22. Як зняття кандидатів вплине на склад парламенту [Електронний ресурс]: Тексти.org.ua – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/40439/Jak_znatta_kandydativ_vplyne_na_sklad_parlamentu?a_offset. – Назва з екрана.
23. Яценюк: Табалови – це спецоперація [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/12/24/6980327/> – Назва з екрана.
24. Matsiyevsky Yuriy Informal Institutions in Hybrid Regimes: The case of Ukraine/Field Report [Електронний ресурс]: – Режим доступу. http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/u4/Matsiyevsky_fr.pdf
25. North D.C., Wallis Jh. J., Weingast B.R. Violence and social orders: a conceptual framework for interpreting recorded human history. – Cambridge University Press, 2009.